

Прохорчик М.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СФЕРІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В 20-і РОКИ У КРИМУ

З остаточною перемогою більшовиків і встановленням радянської влади на всій території Криму з 1921 р. почала творитися нова, радянська система освіти.

Керівними документами, які поклали початок соціалістичній перебудові народної освіти Криму, стали постанова VIII з'їзду РКП(б) (1919 р.), декрети Раднаркому «Про ліквідацію безграмотності населення РРФСР» (1919 р.) та про робітфаки (1920 р.) [1, с. 400-402, 404-405, 432-435].

У цих документах були викладені основні принципи організації народної освіти:

1. Проведення безплатної й обов'язкової загальної політехнічної освіти для всіх дітей обох статей до 17 років.

2. Повне здійснення принципів єдиної трудової школи з викладанням рідною мовою, зі спільним навчанням дітей обох статей, безумовно світської, тобто вільної від будь-якого релігійного впливу, яка здійснює тісний зв'язок навчання із суспільно-продуктивною працею.

3. Забезпечення всіх учнів харчуванням, одягом, взуттям та навчальними засобами за рахунок держави.

4. Підготовка нових кадрів працівників освіти, які збагнули ідеї комунізму.

5. Залучення населення до активної участі у справі освіти.

Керуючись цими настановами, Кримський воєнно-революційний комітет створив 16 листопада 1920 р. губернський відділ народної освіти. У наказі №1 були дані вказівки терміново відновити у повному обсязі навчальні заняття.

Практична діяльність партійних і радянських органів Криму розпочалася із реорганізації освітянських закладів відповідно до рішення Пленуму ЦК РКП (б), який 26 січня 1921 р. обговорив «Положення про Наркомат освіти» і створив спеціальну комісію з його реорганізації. Центральний Комітет вніс проект постанови на розгляд Раднаркому РРФСР [2, с.250].

11 лютого цього ж року Раднарком РРФСР затверджує нове положення «Про Народний Комісаріат освіти». Комісаріат складався із Академічного центру, організаційного відділу і 4-х головних управлінь: Головного управління соціального виховання і політехнічної освіти дітей до 15 років; Головного управління політехнічних шкіл (з 15 років) і вищих навчальних закладів та ін. [3, ст.78, 79].

Дещо інша структура була затверджена у Кримському наркоматі освіти. Очолював Наркомат народний комісар, його заступник і колегія Наркомату та створена при ньому Рада народної освіти. Наркомат включав у себе організаційно-адміністративне управління, управління соціального виховання, політичної освіти, професійно-технічної освіти, управління з освіти кримськотатарського населення, а також дві Ради: академічну і у справах освіти національних меншин. У 1922 р. структура Наркомату освіти була дещо змінена. Відповідно до Положення про Наркомат освіти Криму у його структурі кількість управлінь була скорочена до 4-х, і залишилися такі управління: соціального виховання і політичної освіти; професійно-технічної освіти та вузів; позашкільної освіти; державного видавництва. Крім того, до складу Наркомату ввійшли академічний і організаційні центри. Саме ця структура й очолила роботу з організації мережі народної освіти у Криму.

Рада освіти складалася із представників пролетарських організацій, працівників культурно-освітніх закладів, учителів та представників учнівських колективів. Рада розробляла проекти підготовки введення загальної обов'язкової безплатної освіти, ліквідації дореволюційних навчальних закладів, створення шкіл, які відповідали новим завданням радянської педагогіки, та інших перетворень у справі народної освіти. Відбулися певні зміни у структурі міських, окружних та районних відділів народної освіти, які не чекаючи директивних вказівок зверху, вносили пропозиції про перебудову своєї діяльності.

Наприклад, Джанкойський окружний відділ освіти у доповідній записці Наркомату освіти Криму в березні 1922 р. повідомляв про заходи з удосконалення діяльності апарату у зв'язку з перебудовою мережі освіти. Значно знижувалась роль підвідділів постачання, шкільного, дошкільного, позашкільного, захисту дітей з їх секціями і підсекціями. Основна робота зосереджувалася у підвідділі соцвиховання. У записці наголошувалося на слабкій організованості апарату, відсутності посадових обов'язків, підготовлених кадрів. В основному працівники відділу освіти тільки фіксували статистичні дані про школи і майже не впливали на стан навчальної роботи у школах [4, арк. 38зв].

Для виправлення такого становища у 1922-1923 навчальному році Наркомат робітничо-селянської інспекції перевіряв діяльність усіх окружних відділів народної освіти Криму.

Комісія Наркомату робітничо-селянської інспекції виявила істотні недоліки у роботі Феодосійського окружного відділу народної освіти. Працівники цього відділу запевнили членів комісії, що вони не тільки контролюють навчальний процес у школах округу, а й систематично надають методичну й організаційну допомогу педагогічним працівникам. Комісія ж установила, що працівники відділу не тільки не допомагають школам, а, наприклад, один із інструкторів окружного відділу народної освіти не зміг навіть знайти одну із шкіл у м.Феодосії. При перевірці роботи школи у с.Коктебелі виявилось, що інструктор окружного відділу народної освіти, перевіряючи школу, цікавився тільки виконанням договору між сільським товариством і педагогічним колективом. Комісія робітничо-селянської інспекції встановила, що обстеження роботи шкіл цього округу відділом народної освіти, яке проводилося протягом 2-х місяців, було формальним і позитивно

не вплинуло на стан навчального процесу [5, арк.55зв].

У 1924 р. відбулися структурні зміни у Наркоматі освіти Криму. У жовтні 1924 р. загальний і фінансово-матеріальний відділи Наркомату були приєднані до загального відділу Раднаркому. Структура Наркомату освіти мала такий вигляд. Вищим органом Наркомату була колегія на чолі з Наркомом. До складу колегії входили всі завідувачі відділів, представник профспілки працівників освіти та уповноважений з освіти на транспорті. При колегії були створені Академічна й Інспекторська ради, а також такі відділи:

1. Відділ соц. виховання із штатним розписом у 7 чоловік;
2. Відділ професійної освіти із штатним розписом у 5 чоловік;
3. Відділ політичної освіти із штатним розписом у 8 чоловік;
4. Рада національних меншин із штатним розписом у 2 чоловіки;
5. Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтв із штатним розписом у 2 чоловіки [6, с.54].

Перебудова апарату Наркомату освіти Криму дозволила підвищити ефективність діяльності всіх ланок і більш істотно впливати на районні та міські відділи народної освіти і стан навчального процесу у школах. Протягом 1924-1925 навчального року службами Наркомату освіти було перевірено всі районні і міські відділи народної освіти, здійснено тематичні перевірки шкіл Джанкойського, Вірменського та інших районів.

Одним із складних питань в освітянській роботі були заходи з розвитку матеріально-технічної бази шкіл. Друга половина 1921 р. ознаменувалась черговою кампанією зі зміцнення матеріальної бази шкіл Криму. Питання стану народної освіти були обговорені на V з'їзді Рад, повітових і волосних з'їздах Рад.

У зв'язку із проголошенням принципів нової економічної політики енергійну діяльність починає Кримський революційний комітет (далі Кримревком) з відбудови шкільної справи. У вересні 1921 р. відбувся спеціальний пленум Кримревкому, який затвердив проект наказу про участь сільського населення у забезпеченні господарських потреб сільських шкіл.

Частина шкіл Криму була прикріплена до різних професійних організацій, підприємств і установ, частина перейшла на місцеві засоби існування, тобто джерелом утримання цих шкіл стали кошти, які збиралися волосними і сільськими виконкомами шляхом подушного або подесятинного обкладання податком населення волості та пришкільного села [7, арк.6,8].

Наказом Кримревкому під керівництвом відділу народної освіти залишалась уся навчально-виховна й адміністративна робота шкіл, призначення вчителів, виплата їм заробітної плати, постачання школам навчальних посібників і канцелярських товарів.

Окружним і районним відділам освіти надавалося право ліквідувати школи або переводити їх в іншу місцевість, якщо населення ухилялось від виконання покладених на нього обов'язків. Враховуючи надзвичайне фінансово-економічне становище, Кримревком тимчасово скасував безплатне навчання для більшості учнів сільських шкіл Криму. Право безкоштовного навчання зберігалось за окремими категоріями населення, серед них: діти червоноармійців, інвалідів війни та праці, діти бідняків, діти робітників і службовців державних підприємств і закладів за окремим списком [7, арк.5].

Але Кримревком увів обмеження на безплатне навчання. Загальна кількість учнів, які навчалися на безплатній основі не повинна була перевищувати 50 відсотків. Встановлювався і розмір оплати за навчання. Батьки сплачували за рік у молодших класах по 300 тис. крб., а у старших класах - по 500 тис. крб. [7, арк.5].

У листопаді 1921 р. був проведений тиждень допомоги школі. Офіційно термін тижня був намічений з 20 по 27 листопада, насправді, він продовжувався значно довше. За цей тиждень для шкіл та інших дитячих закладів Криму було завезено 12 тисяч сажнів дров, 11 тисяч пудів вугілля, 25 тисяч пудів торфу та ін. Але це були епізодичні заходи, які практично не могли вплинути на загальну важку ситуацію у мережі освіти.

Для того, щоб якось підтримати вчителів, центральні органи приймають низку рішень. У 1921 р. був виданий декрет Раднаркому РРФСР про пенсії інвалідам-педагогам, які мають заслуги у справі народної освіти.

Цим декретом установлювались підвищені пенсії у подвійному розмірі проти пенсійних норм, установлених положенням про соціальне забезпечення населення.

Восени 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову «Про роботу серед працівників освіти» [8, с.1]. «Місцеві партійні організації, - вказувалось у постанові, - повинні відмовитися від свого звичного досі ставлення до працівників освіти, як до саботажників, якими вони давно перестали бути, якщо навіть коли-небудь і були. Ми повинні зрозуміти, що таке ставлення у поточний момент є великою помилкою, яка завдає великої шкоди справі радянського будівництва».

У вересні та листопаді 1921 р. ЦК РКП(б) направив спеціальні листи місцевим партійним організаціям, в яких звернув їх увагу на необхідність зміцнення керівництва народною освітою комуністами.

Було змінено порядок управління школою. До цього часу на чолі управління школою стояла шкільна рада. Голова ради був виконавцем її рішень і майже не мав самостійності. Крім того, органи учнівського самоуправління часто підміняли собою шкільну раду і голову шкільної ради.

У серпні 1922 р. Наркомат освіти запроваджує інститут завідуючих школами. Було затверджено нове «Положення про управління навчально-виховними закладами» [9, с.350].

Кримські органи народної освіти дещо пізніше розпочали реорганізацію управління школами. У січні-березні 1923 р. пройшли нові призначення завідуючих школами. Пропозиції на цю посаду вносили педагогі-

чні колективи шкіл, а потім завідувачі школами затверджувалися відділами народної освіти. Але пізніше призначення завідувачів школами стало нормою, при цьому думка вчителів не враховувалася. Відбуваються й інші зміни. Шкільна рада стає дорадчим органом при завідувачу школи. На нього перекладається особиста відповідальність за якість навчально-виховного процесу. Були створені також ради надання допомоги школам у господарському будівництві.

Переведення шкіл на місцевий бюджет та систему самообкладання населення для підтримки матеріальної бази з боку заможної частини жителів спричинило і певні негативні явища. Частина населення висувала вимоги до вчителів не тільки не викладати суспільно-політичні предмети, але навіть обов'язково викладати закон божий.

Під загрозою залишитись без матеріальної підтримки деякі школи вели викладання за старими підручниками. Такі факти були зафіксовані у м. Сімферополі, м. Керчі, Джанкойському повіті та інших [10, арк.21, 21зв.].

ЦК РКП(б) у січні 1922 р. направив спеціальний лист усім партійним комітетам, у тому числі і Кримському обкому партії, де було поставлено завдання «захистити школи від дрібнобуржуазної стихії. Необхідно вжити заходів для того, щоб педагог не потрапив у залежність від заможного обивателя, який вносить свої кошти на утримання школи».

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що Кримський обком партії, окружні партійні комітети, радянські органи влади намагалися втручатись у цю проблему, але змінити радикально становище у школах вони не змогли. Більше того, значна частина сільських шкіл не мала зовсім підручників, і вчителі, працюючи з учнями, були змушені використовувати дореволюційну літературу.

У березні 1923 р. Сімферопольський міський відділ народної освіти вивчив стан забезпечення шкіл міста підручниками і навчальними посібниками, потребу у них шкіл, а також точку зору вчителів про придатність для нової радянської школи дореволюційних підручників.

Узагальнивши інформації з місць, міський відділ народної освіти зробив такі висновки:

1. Перша книжка для читання В. Флерова непридатна для використання у навчальному процесі. Цей підручник був виданий на низькому друкарському рівні, без ілюстрацій, з використанням старої орфографії. Непридатними були визнані і підручники з географії І. Іванова і К. Лесгафта, з етимології В. Абраменка.

2. Придатними для використання у навчальному процесі були визнані практична граматики А. Ананіної, О. Селезньова, живе слово Л. Остроградського, частина I і II, хрестоматія «Отблески», теорія словесності В. Шалигіна, П. Смирновського і О. Ліванова, збірник геометричних задач і прикладів В. Борисова і Є. Сиповського, підручники з історії та природознавства [10, арк.20, 20зв.].

Разом з тим, це обстеження показало потребу шкіл у підручниках і навчальних посібниках. Було рекомендовано перевидавати основні твори письменників і поетів-класиків за програмою школи та скорочену історію словесності Є. Сиповського. Ставилась також вимога забезпечити школи підручниками з іноземної мови, геометрії, алгебри та інші.

25 березня 1922 р. відбувся Всекримський з'їзд завідувачів окружних відділів народної освіти, який підбив підсумки діяльності за першу половину 1921-1922 навчального року й оцінив становище шкіл як катастрофічне.

Така організаційна форма управління школами стала традиційною, але її дієвість швидко знижувалась. Аналізуючи протоколи цих з'їздів, автор робить висновок, що вони стали схожі на апаратні наради, втратили свою демократичність, а рішення цих з'їздів майже не виконувались.

Поряд із цим, протягом 1922 р. широкого розповсюдження набули так звані договірні школи, тобто школи, передані у господарське володіння населенню на підставі договору, укладеного між сільською Радою і відділом народної освіти. Місцевий бюджет, як організаційна бюджетна одиниця, став затверджуватися лише наприкінці 1922 р. Отже, внаслідок зняття масової школи з державного забезпечення, шкільна мережа на 1 січня 1923 р. порівняно з попереднім роком скоротилася майже на 15 відсотків.

Незважаючи на передачу шкільної справи місцевим органам, професійним організаціям і населенню, управління школою повністю зберігалось за Народним комісаріатом освіти та його місцевими органами - окружними і районними відділами народної освіти. При цьому адміністративна форма управління була замінена адміністративним контролем і керівництвом шляхом запровадження центральної, губернської та повітової інспекції. Таким чином, була знайдена нова форма взаємодії між установами народної освіти і місцевими органами влади.

У січні 1922 р. у Криму було проведено перше обстеження стану народної освіти, а вже через рік започатковано державну статистику народної освіти відповідно до рішень 1-ї Всеросійської наради керівників обласних відділів, яка відбулася на початку листопада 1923 р. На нараді обговорювалися питання річної звітності навчальних закладів і підготовки до нового обстеження шкіл, яке планувалося провести на початку 1924 р., та відображення статистики народної освіти у період проведення всеросійського перепису населення 1925 р. Законодавче оформлення й обов'язкове запровадження статистична звітність отримала у рішеннях 2-го Всесоюзного з'їзду завідувачів губернськими відділами народної освіти, який відбувся у кінці листопада 1923 р.

Перші кроки більшовицької влади у Криму стосовно школи характеризуються ще однією особливістю. Якщо у 1922 р. основним джерелом утримання шкіл був державний бюджет (для міст - 94,3 відсотка, насе-

лених пунктів міського типу - 73,5 відсотка, сільської місцевості - 73,8 відсотка), то вже у 1923 р. всі школи переходять на місцевий бюджет.

Так, у м. Сімферополі, м. Ялті порівняно великий відсоток міських шкіл утримувався за рахунок патронажних організацій та батьків учнів. Плата за навчання у школі здійснювалась у вигляді обкладання нетрудового елемента щомісячними внесками, які надходили у відділ народної освіти, а потім розподілялися по школах. Ця нелегальна оплата за навчання була легалізована у 1923 р.

Враховуючи катастрофічне становище школи, ВЦВК РРФСР 1 і 3 березня 1923 р. звернувся із спеціальними листами до селянства та всіх органів радянської влади, громадських організацій про надання допомоги школам.

Архівні матеріали свідчать про енергійні дії місцевих органів влади Криму для поліпшення діяльності шкіл і зміцнення їх матеріальної бази. Так, наприклад, Джанкойський районний виконавчий комітет у період з 1 січня по 1 жовтня 1924 р. п'ять разів розглядав питання стану народної освіти. У результаті було підвищено плату за навчання, проведено силами сільських Рад обробку шкільних ділянок, розроблено план наділення шкіл землею, ужито заходів для забезпечення шкіл підручниками.

У серпні 1924 р. пленум Джанкойського райвиконкому вирішив узяти вчителів на утримання місцевого бюджету. Зобов'язано сільські Ради забезпечити школи паливом, підручниками, здійснити ремонт шкільних приміщень.

У 1924-1925 навчальному році у Джанкойському районі працювало 106 шкіл 1-го ступеня, із них 103 - у сільській місцевості. У м. Джанкої відсоток охоплення дітей навчанням складав 84,4, а у сільській місцевості - 62,5 відсотка. У м. Джанкої працювала єдина у районі школа 2-го ступеня, де навчалося 508 учнів і працювало 17 учителів. Перебудова шкільної мережі здійснювалась за такими напрямками:

1. Всі школи 1-го ступеня було взято на фінансування місцевим бюджетом.
2. Нечисленні школи було об'єднано.
3. Навантаження було збільшено до 40 учнів на 1 вчителя.
4. У школах національних меншин навантаження залишилося 20 учнів на 1 вчителя [11, арк.7, 7зв.]

Насиченим був календар заходів з народної освіти і на початку 1925 р. У січні цього року відбувся 1-й Всесоюзний учительський з'їзд. 12 лютого 1925 р. була прийнята постанова ЦК РКП(б) «Про порядок прийому вчителів у партію», а у другій половині лютого відбувся V Всесоюзний з'їзд працівників освіти. 3 квітня 1925 р. своєю постановою Раднарком СРСР установлює розміри заробітної плати вчителів шкіл 1 і 2-го ступенів, а у грудні цього ж року приймається рішення про погашення заборгованості по оплаті вчителям шкіл.

Важливим заходом у справі реорганізації шкільного будівництва у Криму був декрет ВЦВК і Раднаркому РРФСР від 31 серпня 1925 р. «Про введення у РРФСР загальної початкової освіти і побудови шкільної мережі» [12, ст.543].

Відповідно до декрету ці ж органи затвердили на початку жовтня 1925 р. «Положення про народний Комісаріат освіти РРФСР», як керівний орган наукової, навчальної, політико-освітньої і культурної діяльності.

Положення визначило сферу діяльності народного Комісаріату освіти, його структуру та функції управління і Вченої ради. Відповідні структурні зміни відбулися і у Наркоматі освіти Криму.

Кримський обком партії, Раднарком та Наркомат освіти прийняли низку рішень, направлених на позитивні зміни в освітянській сфері.

Виконуючи ці рішення, районні комітети партії на своїх пленумах обговорили стан шкільної мережі шкіл. Так, наприклад, 26-27 березня 1925 р. відбувся пленум Сімферопольського райкому партії, на якому після детального обговорення було прийнято рішення відремонтувати всі шкільні приміщення і шкільний інвентар. На пленумі наголошувалося, що школи району оснащені навчальними посібниками тільки на 50 відсотків, одночасно було поставлено завдання до нового навчального року підготувати школи на 100 відсотків, створити опорні школи для методичної роботи і підвищення кваліфікації вчителів у літній період.

Але повністю виправити становище у шкільній справі не вдалося. Залишилися невирішеними проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення, зміцнення навчальної дисципліни, виконання навчальних планів, якості викладання окремих предметів. Зокрема, це стосувалося, насамперед, сільських шкіл.

Весною 1926 р. Центральне статистичне управління Криму провело обстеження стану шкільних приміщень. Було встановлено, що понад 30 відсотків усіх шкільних приміщень перебувають у незадовільному стані. На підставі цього Наркомат освіти Криму визначив кошторисну вартість одного приміщення школи 1-го ступеня, яка складала 2412 тис. крб. Враховуючи, що треба було побудувати у Криму 470 шкільних приміщень, то загальна сума складала 1'133'640 крб. Загальна вартість будівництва кримських шкіл 2-го ступеня складала близько 150 тис. крб. [13, арк.1 зв.].

Протягом усього досліджуваного періоду слабкою ланкою у школах залишалося відвідування занять учнями і вчителями, дотримання розпорядку, передбаченого навчальним планом. Масовими були порушення учнями дисципліни на уроках і перервах. Архівні матеріали свідчать про істотні недоліки у постановці навчального і виховного процесу Керченських шкіл. У 1925 р., за даними міського відділу народної освіти, навчальний рік розпочався у школах наприкінці жовтня, тобто діти два місяці не мали змоги навчатися. Відвідування занять було низьким. Але керівництво шкіл не аналізувало причин цих негативних явищ. Дисципліна на багатьох уроках була низькою. Це пояснюється, передусім, великою кількістю переростків, яких у

школах міста налічувалось 36,4 відсотка.

15 вересня 1925 р. рішенням шкільної ради Сімферопольської школи №8 був затверджений розклад занять у дві зміни. Заняття у школі розпочинались о 8.30 ранку. Урок тривав 40 хвилин, перерви між уроками були встановлені по 5 хвилин, а велика перерва - 10 хвилин.

Особливо незадовільним був стан навчальної роботи у Керченській татарській школі. Обстеження цієї школи показало, що педагогічний колектив працює без навчального плану, відсутні навчальні кабінети, недостатнє забезпечення навчальною літературою, класи переповнені учнями.

Рішенням педагогічної ради 8-ї об'єднаної школи м.Сімферополя у березні 1925 р. був виключений із школи за бійку і завдання ножової рани іншому учневі учень 4-го класу Ксанфопуло.

1926-1927 навчальний рік у багатьох сільських школах Криму розпочався з великим запізненням і закінчився на початку квітня 1927 р. Цьому питанню було присвячено спеціальне засідання колегії Наркомату освіти, де було поставлено завдання перед міськими та районними відділами освіти добитися проведення занять у школах у той термін, який був передбачений навчальними планами. Було також прийнято рішення про введення точного розпорядку дня, наведення належної дисципліни на уроках. Знову наголошувалось на необхідності підвищення кваліфікації вчителів.

Одночасно посилюється увага центральної та місцевої преси до школи. Із жовтня 1922 р. газети «Правда» та «Известия» майже щоденно починають публікувати матеріали, присвячені найбільш актуальним питанням шкільного будівництва.

Центральні органи створили спеціальні дитячі, юнацькі, педагогічні журнали і газети. Так, наприклад, у березні 1924 р. вийшов перший номер щомісячного дитячого журналу «Пионер». У травні цього ж року починає видаватися щомісячний журнал «Мурзилка» для дітей молодшого віку, а у жовтні 1924 р. виходить перший номер «Учительской газети». Ці та інші газети і журнали використовувалися педагогічними працівниками Криму у практичній роботі. Крім них, більш активно почала публікувати матеріали на освітнянські теми і кримська преса. У газеті «Красный Крым», журналі «Пути коммунистического просвещения», районних газетах та інших засобах інформації за період з 1921 р. по 1930 р. було вміщено понад 1250 різних матеріалів, які висвітлювали позитивний і негативний досвід освітнянської роботи.

Аналізуючи ці матеріали, автор звертає увагу на їх категоричність, заідеологізованість. Позитивний досвід роботи шкіл, окремих учителів ідеалізувався і, як правило, не міг повною мірою використовуватися більшістю педагогів. Негативні ж приклади із шкільного життя показувалися без достатньо глибокого аналізу, кваліфікувалися як ворожа діяльність окремих учителів і організаторів народної освіти.

Одним із центральних завдань партійні та радянські органи розглядали боротьбу з релігією, атеїстичне виховання дітей і підлітків. У зв'язку з цим школі відводилося центральне місце в антирелігійній роботі. Керівним центром антирелігійної пропаганди у Криму стала відповідна комісія обласного комітету партії, яка практично відразу ж почала втручатися у внутрішні справи церкви, давати завдання державним органам, відділам освіти щодо боротьби з релігійними традиціями і святами, а насправді - з духовенством і церквою взагалі.

Безпосередньо організаційна і практична робота була покладена на Наркомат освіти Криму та НКВД. У червні 1924 р. вони направили інструкцію про викладання мусульманського віровчення на території Кримської АРСР, яка встановила такі правила:

1. “Навчатися мусульманству можуть тільки особи, які закінчили повний курс п'ятирічної трудової школи 1-го ступеня і мають свідоцтво шкільної ради, а також особи, яким виповнилося 14 років.
2. Викладання основ мусульманства може здійснюватися виключно у навчальних закладах, створених релігійними общинами. Викладання мусульманського віровчення у загальноосвітніх школах категорично заборонено.
3. Викладання мусульманства не може суміщатися з викладанням інших загальноосвітніх предметів.
4. Категорично забороняється працівникам культурно-освітніх закладів працювати викладачами віровчень.
5. Особи, які порушували ці вимоги, притягуються до суворої відповідальності” [14, арк.77, 78, 79, 79 зв.].

У звіті Кримського обкому партії на районних партійних конференціях у 1925 р. зазначалося, що «в основі політики з церковних питань лежить декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. У Криму за наявності великої кількості мусульманських, лютеранських, методистських, євангелістських, адвентистських та інших сектантських угруповань, тобто тих релігійних течій, які завжди пригноблювалися царським урядом, потрібний особливий підхід, особливий такт при вирішенні питань релігійного культу».

Архівні матеріали та інші джерела свідчать, що, у цілому, вчителі різних навчальних закладів позитивно поставилися до науково-матеріалістичних засад навчального процесу. Лише незначна їх кількість стояла на основах релігійного виховання. Більшість же обстоювала нейтральне ставлення до релігії, так зване безрелігійне виховання. Протягом декількох років на шпальтах газет і журналів, учительських з'їздах точилася боротьба між прихильниками антирелігійного і безрелігійного виховання.

Автор звертає увагу на те, що більшість учителів здобула освіту в церковно-вчительських, другокласних школах, а то й у духовних навчальних закладах дореволюційного Криму. Зрозуміло, що їх погляди зводили-

ся все ж таки до нейтральних позицій щодо релігії. До того ж старе вчительство ні на теоретичному, ні на методичному рівні не було підготовлене до антирелігійної роботи. Окрім цього, за даними на середину 20-х рр., близько 75 відсотків населення Криму було віруючим, а решта хоча й не входила до релігійних громад, але все ж стояла на позиціях якщо не прихильності, то більше нейтральності. Тому вчителі розуміли, що насадження антирелігійної пропаганди у школі призведе до конфлікту з віруючими батьками, котрі виховували своїх дітей, як і раніше, на основах релігійної моралі. Так, наприклад, у деяких сільських школах Ялтинського і Керченського районів батьки домагалися повернення у школи викладання закону Божого. Були непоодинокі випадки, коли батьки не пускали своїх дітей до школи, бо там не вчать Закону Божого.

На оборону своїх позицій прибічники безрелігійного (антирелігійного) виховання висували такі твердження:

1. «Дитина - це природний атеїст, не можна припустити, що у людини є якийсь успадкований релігійний інстинкт. Ми повинні лише зберегти атеїстичне *tabula rasa* наших дітей, свідомо дотримуючись цілковитого нейтралітету.

2. Наші діти навчаються у радянській школі, де виховання організоване за матеріалістично витриманими принципами. Досить для виховання свідомих атеїстів цих шкільних програм. Все інше непотрібне.

3. Доки релігія не буде осмислена учнями як фактор суспільного порядку, проти якого потрібно боротися, - доти нам немає потреби ставити антирелігійне виховання».

Ось ще декілька аргументів на користь безрелігійного виховання, які висували педагоги на сторінках газет і журналів того часу: «Коли бога немає, нема чого з ним боротися», «антирелігійним вихованням ми можемо лише нашкодити, наштовхнути дітей на релігію», «антирелігійне виховання - це насадження атеїзму без підготовки, поза всяким зв'язком зі шкільною роботою», «учительство не підготовлене до проведення такої роботи» тощо. Наркомос Криму теж довго дотримувався цієї ж думки. Тому, десь до 1927-1928 навчального року, у навчальних планах, методичних посібниках не йшлося про атеїстичну, антирелігійну пропаганду, хоча програмовий матеріал базувався на науково-матеріалістичному світогляді.

Атеїстична пропаганда проникала у школи у формі Спілки безвірників, яка була створена у СРСР в 1925 р., а у Криму - в 1927 р. Уже на 1-му Всесоюзному з'їзді вчителів 1925 р. делегати обмінялися досвідом антирелігійної роботи у навчальних закладах, хоча, за визначенням одного із найбільш відомих спеціалістів-педагогів того часу Н. Дайрі, вона мала характер кустарності та випадковості.

На вимогу центру партійні органи Криму неодноразово наголошували на необхідності пошквалювання і поліпшення виховної роботи серед молоді, адже основним напрямком у справі атеїзації населення виступала саме система народної освіти. Так, бюро Кримського обкому партії затвердило резолюцію, у якій вказувало на недостатність постановки антирелігійної справи у трудових школах: слабе поширення антирелігійної літератури серед учнів, недостатня проінформованість атеїстичним та матеріалістичним напрямком навчальної роботи з боку значної кількості вчителів, випадки релігійного викладання з боку поодиноких викладачів, поширеність неправильної лінії в антирелігійній роботі у школі серед значної кількості як вчителів трудових шкіл, так і працівників інспектури працівників народної освіти.

Вимогу вищого партійного органу автономної республіки щодо антирелігійного виховання дітей законодавчо закріпив 28 квітня 1929 р. Всекримський з'їзд Рад у новій редакції Конституції Кримської АРСР, де вказувалося на необхідності проведення антирелігійного виховання навіть у дошкільних закладах.

Кримський обком партії через органи освіти фактично домігся заборони на професію вчителя чи отримання педагогічної освіти віруючими. Віруючі вчителі потрапили у неможливі умови. Відомий діяч у галузі освіти Н.К. Крупська писала у 1922 р.: «Якщо ти релігійний, вибирай собі іншу професію, але не професію вчителя».

Авторитарній системі потрібен був освічений виконавець, який умів би впливати на учнів, вбивати у їх свідомість ідеологічні догми, готував би з них бездумних і сумлінних виконавців великої державної машини. Цим були зумовлені чистка і скорочення викладачів та працівників у галузі освіти. Постановою «Про керівні кадри народної освіти» від 5 серпня 1929 р. ЦК ВКП(б) і РНК зобов'язали виконкоми місцевих Рад увести інспекторів райвідділів до їх номенклатури [15, с.341-343].

Ще раніше у школах Криму було запроваджено посаду політрука, який призначався партійними та комсомольськими організаціями. Листопадовий (1929 р.) пленум ЦК партії розглядав такі питання: зміст, форми, методи підготовки і перепідготовки вчителів, а також законодавчо закріпив контроль партійних органів над освітою і педагогічною діяльністю.

Як наслідок, штат Наркомосу Кримської АРСР та районних відділів освіти постійно поновлювався, «зникали» старі, досвідчені методисти, з'являлися нові. У багатьох випадках він поповнювався недостатньо освіченими, малокомпетентними співробітниками, які бездумно і формально виконували вказівки партійних та державних органів і, зрозуміло, були негативно налаштовані щодо релігії й церкви.

Після квітневого (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б) у партії розпочалася чистка, що тривала цілий рік. Під виглядом «Ленінської принципності» до опозиційної платформи, зміцнення демократичного централізму в партійних організаціях Криму насаджувалася практика беззастережного й бездумного підкорення директивам, нав'язуваних верхівкою. Це не оминуло й органи народної освіти. Тепер тавро ворогів народу ставилося і на віруючих громадян. Заборона віруючим на вчительську професію мала постійний характер і поширювалася не тільки на працюючих педагогів, але й на студентів педтехнікумів і педвузів та безробітних освітян.

Цим установи народної освіти перестраховувалися від «засмічування» їх знову релігійно настроєними працівниками.

У 1929 р. XIV з'їзд Рад виключив зі статті 4 Конституції РРФСР 1925 р. свободу релігійної пропаганди, замінивши її свободою релігійного сповідання. Необхідність цієї зміни у Конституції мотивувалася тим, що реакційне духовенство свободу релігійної пропаганди використовувало з контрреволюційною, антирадянською метою. Таким чином, церква позбавлялася не тільки можливості, а й права проповідувати своє релігійне вчення.

Особлива увага приділялася піонерським організаціям, які за своєю суттю повинні були стати основними центрами безвірницької роботи серед дітей. Партійні та комсомольські органи Криму активно впроваджували основні заповіді піонерів, які були надруковані у журналі «Антирелігіозник» від 11 серпня 1929 р.: «Піонер має боротися у перших лавах проти релігії. Тому піонер має розуміти шкоду релігії, він повинен з цим питанням добре ознайомитися. Діти повинні вести з релігійного питання бесіди у загонах».

Таким чином, Кримський обком партії і Раднарком через школу, піонерські, громадські організації проводили атеїстичну або антирелігійну пропаганду. Правомірним було б запровадити у школах безрелігійне виховання, яке давало б можливість опанувати необхідною кількістю знань на дійсно науково-матеріалістичних засадах.

Література

1. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 г. Протоколы. М., 1959.
2. Культурная жизнь в СССР 1917-1927 : Хроника.-М.Наука.-1975.
3. СУ, 1921,№12.
4. ЦДАРК, ф.Р-1258, оп.1, спр.39.
5. Там же, ф.П-460, оп.4, спр.425.
6. Четыре года Советской власти в Крыму (1920-1924). Симферополь.-1924.
7. ЦДАРК, ф.П - 1,оп.1.,спр.57.
8. Правда.-1921.- 18 сентября.
9. Культурная жизнь в СССР. 1917-1927: Хроника.-М.Наука, 1975.
10. ЦДАРК, ф.Р-2432, оп.1, спр.7.
11. ЦДАРК, ф.Р-460, оп.2спр.1280.
12. СУ РСФСР, 1925, № 69.
13. ЦДАРК, ф.Р-137, оп.1, спр.202.
14. ЦДАРК, ф.П-1, оп.1, спр.88.
15. КПСС о культуре, просвещении и науке .- М. Наука, 1975.